

związek Autora z opisywaną gminą (jest jej mieszkańcem), a także jego działalność literacka. W tym kontekście publikacja spełnia swoją popularyzatorską funkcję. Przekazuje informacje o znaczeniu faktów, odkrywa minioną rzeczywistość Sawina. Sądzę, że publikacja może znaleźć czytelników również wśród turystów zwiedzających miasteczko, których w sposób podstawowy zorientuje w ważnych wydarzeniach z dziejów gminy, a także wskaże na najciekawsze pamiątki przeszłości (wśród nich sawiński szpital-przytułek). Dzięki prezentowanym fotografiom praca ta ma duże szanse stać się

bodźcem dla rozbudzenia zainteresowań historycznych wśród jej młodych mieszkańców. Czyta się ją z prawdziwą przyjemnością, bo napisana została w sposób przystępny i zrozumiały. Ponadto wzbogacają ją wiersze oraz pieśni.

Dlatego dzieło M.M. Dederki i innych (powstałe pod jego redakcją) warto polecić nie tylko wytrawnym znawcom i badaczom dziejów ziemi chełmskiej, ale także szerokiemu ogółowi czytelniczemu (mieszkańcom gminy Sawin oraz turystom). Książka powinna znaleźć się także w bibliotekach szkolnych.

PAWEŁ KIERNIKOWSKI

Pochówki biskupów i duchownych unickich w kryptach Bazyliki pw. Narodzenia NMP w Chełmie. Wyniki badań 2017–2019, pod red. Stanisława Gołuba, Muzeum Ziemi Chełmskiej im. Wiktora Ambroziewicza w Chełmie, Chełm 2022, ss. 259.

Chełm na przestrzeni dziejów był stolicą biskupią trzech obrządków: prawosławnego, unickiego¹ i łacińskiego (rzymskokatolickiego). Główną świątynią chełmskiej diecezji unickiej była katedra pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, znajdująca się na Górcie w Chełmie. Tu rezydowali unicy biskupi chełmscy (poczynając od Dionizego Zbirujskiego aż do Marcelego Popiela). Niektórzy z biskupów, jak też duchownych unickich, zostali pochowani w kryptach tej świątyni, co niezbieżnie wykazały prace wykopaliskowe

przeprowadzone przez archeologów w trakcie projektu „Pochówki biskupów i duchownych unickich w kryptach bazyliki pw. Narodzenia NMP w Chełmie. Wyniki badań 2017–2019”. Projekt został dofinansowany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego ze środków Funduszu Promocji Kultury. Efekty prac zostały opublikowane w wydawnictwie pod tym samym tytułem, co projekt.

Jest to pozycja składająca się z 9 rozdziałów merytorycznych poprzedzonych wstępem pióra Stanisława Gołuba i Natalii Jędruszcak. We wstępie przypomniano, że świątynia na Górcie jest miejscem różnorodnych prac badawczych realizowanych z inicjatywy Muzeum Ziemi Chełmskiej im. Wiktora Ambroziewicza, do którego zresztą trafia szereg znalezionych artefaktów powiększających zbiory tej placówki. Zaznaczono też, że recenzowana monografia „przedstawia wyniki badań interdyscyplinarnych, które dotyczą obrządku pogrzebowego duchownych i biskupów unickich na tle historii chełmskiej diecezji unickiej w latach 1596–1810”².

¹ Obrządek unicki – katolicki Kościół wschodni działający na terenie Rzeczypospolitej szlacheckiej, uznający władzę i autorytet papieża i zarządzany przez metropolitę kijowskiego. Kościół ten powstał w wyniku unii brzeskiej zawartej w 1596 roku między Kościołem łacińskim (Rzymskokatolickim) a Cerkwią prawosławną działającą w państwie polsko-litewskim. Jedną z diecezji tego obrządku była diecezja chełmska, a pierwszym biskupem unickim w Chełmie był Dionizy Zbirujski. Zob. np. B. Kumor, *Geneza i zawarcie unii brzeskiej*, [w:] *Unia brzeska. Materiały z Sympozjum odbytego w Wyższym Seminarium Duchownym w Radomiu 19 IV 1997 r.*, red. A. Hejda, Radom 1998; K. Tarasiuk, *Kościół unicki w Polsce w latach 1596–1875*, „Officina Historiae” 2019, nr 1, s. 37–54.

² *Pochówki biskupów i duchownych unickich w kryptach Bazyliki pw. Narodzenia NMP w Chełmie*.

Rozdział 1 autorstwa wspomnianego St. Gołuba omawia zarys problematyki związany z badaniami krypt znajdujących się pod bazyliką Mariacką. Jak do tej pory przeprowadzono badania na podstawie dwóch projektów: polsko-ukraińskiego projektu naukowego „Poszukiwanie, identyfikacja i rozpoznanie naukowe najstarszej świątyni Bogurodzicy wybudowanej w Chełmie przez króla Daniela Romanowicza” oraz drugi projekt „Prace restauratorskie, budowlane i konserwatorskie związane z badaniami archeologiczno-architektonicznymi w kryptach bazyliki pw. Narodzenia NMP w Chełmie”. Należy wspomnieć, że inicjatorem rozpoczęcia tych drugich badań, finansowanych przez Urząd Miasta Chełm, był ks. kanonik Andrzej Sternik, proboszcz Parafii rzymskokatolickiej pw. Narodzenia NMP w Chełmie i kustosz Sanktuarium Maryjnego na Górze Chełmskiej.

Treścią rozdziału 2 (napisanego przez prof. Andrzeja Gila) jest historia chełmskiej diecezji unickiej, przedstawiona na kanwie dziejów państwa polskiego, od jej początków (za biskupa Dionizego Zbirujskiego) aż do 1810 roku, kiedy unickim biskupem chełmskim został Ferdynand Dąbrowa Ciechanowski. Był to czas niezwykle skomplikowany, okres różnorodnych walk na tle narodowościowym i społecznym (np. powstanie Chmielnickiego, wojny polsko-rosyjskie) oraz religijnym (próby likwidacji unickiej diecezji, wysiłki na rzecz jej utrzymania). Profesor A. Gil omówił też kwestie związane z wieloletnią budową nowej katedry oraz koronacją obrazu Matki Bożej Chełmskiej. Rozdział kończy analiza sytuacji unii w okresie po dwóch rozbiorach Polski oraz w okresie insurekcji kościuszkowskiej.

Stanisław Gołub w rozdziale 3 omówił, na podstawie źródeł pisanych oraz analizy antropologicznej, wyniki badań archeologicznych. W konkluzji wspomniał, że przy pogrzebach duchownych oraz biskupów unickich (dotychczas zidentyfikowano tylko dwóch: Atanazego Pakostę i Porfiriusza Skarbka-Wa-

żyńskiego) przestrzegano kanonu orientowania grobów oraz ułożenia rąk zmarłych.

W rozdziale 4 Natalia Jędruszczak przedstawiła wyniki badań dwóch pochówków dokonanych w krypcie 4: o. Faustyna Kaube – rektora unickiego seminarium diecezjalnego oraz ks. Piotra Ciszewskiego – proboszcza cerkwi pw. św. Mikołaja i dziekana chełmskiego w unickiej diecezji chełmskiej. Opisała sposoby identyfikacji pochówków tych duchownych zasłużonych dla chełmskiej eparchii.

Rozdział 5 pióra zespołu autorów (Stanisław Gołub, Beata Borowska i Magdalena Mąka) zawiera kwestie związane z identyfikacją duchownego pochowanego w grobie jamowym nr 94. Na podstawie testamentu biskupa Jakuba Suszy (pierwszego chełmskiego kronikarza), badań antropologicznych, lokalizacji grobu i odnotowanych w źródłach chorób autorzy sądzą, że ten duchowny jest wspomnianym biskupem.

Rozdział 6 (pióra Beaty Borowskiej) jest pełnym specjalistycznym opracowaniem antropologicznym omawianych w rozdziałach 3 i 4 – pochówków. Autorka wyjaśnia szczegółowo, na jakie problemy zwracano uwagę w badaniach szczątków ok. 200 osób. Ponieważ badania wykazały, że większość z nich to szczątki doczesne mężczyzn, słuszną jest tezę, że w świątyni (w bazylice) głównie pochowani zostali biskupi i duchowni unicy.

W rozdziale 7 prof. Robert Kozyrski przedstawił postać biskupa Porfiriusza Skarbka-Ważyńskiego – wielkiego patrioty, zasłużonego dla kraju, a także dla diecezji chełmskiej. Autor, na tle wydarzeń historycznych z XVIII i XIX wieku, nakreślił szeroki biogram biskupa jako osoby pełnej energii w działaniach na rzecz umocnienia nie tylko państwa polsko-litewskiego, ale także powierzonej sobie diecezji. Urodzony i wychowany w rodzinie o patriotycznych tradycjach głęboko przeżywał wzloty i upadki ojczyzny. Jako hierarcha w strukturze Cerkwi unickiej dbał o rozwój podległej mu diecezji. W czasie insurekcji kościuszkowskiej (pierwszego zrywu narodowego w obronie zagrożonej

niepodległości państwa polsko-litewskiego) jako naczelnik Komisji Porządkowej włączył się czynnie w prace administracyjno-porządkowe na obszarze ziemi chełmskiej. Po upadku Insurekcji i III rozbiore Polski skupił się na sprawach religijno-etycznych i porządkowych swojej diecezji. Był także pisarzem, który wydał kilka dzieł na tematy religijne. Profesor R. Kozyrski w konkluzji jednoznacznie podkreślił, że taka nietuzinkowa postać, jak biskup P. Skarbek-Ważyński zasługuje na godne upamiętnienie w Chełmie – mieście, w którym odegrał znaczącą rolę jako pasterz unickiej diecezji chełmskiej oraz naczelnik terenowego organu władzy insurekcyjnej w 1794 roku.

Rozdział 8, autorstwa Anny Drażkowskiej i ks. Marka Wojnarowskiego, zawiera analizę kolekcji ubiorów grobowych czterech biskupów chełmskich pochowanych we wspomnianych kryptach. Zawierają one zarówno elementy przypisane do rytu wschodniego (prawosławnego), jak też takie, które określają ryt łaciński (rzymskokatolicki). Trzeba w tym miejscu podkreślić, że ryt unicki stanowi jakby swego rodzaju mieszaninę obu obrządków religijnych, co jest z pewnością typowe dla obszarów, na których mieszkańcy wyznają różne religie.

Ostatni rozdział 9 (pióra Natalii Jędruszcak) to katalog 26 zabytków ruchomych pozyskanych podczas badań archeologicznych. Jak wskazała autorka, do najcenniejszych z nich należą m.in. kolejny szkaplerz charakterystyczny jedynie dla pochówków z Chełma³, złoty pierścień biskupa Porfiriusza Skarbka-Ważyńskiego oraz klamry do trzewików.

Publikacja zawiera także dwa aneksy. W pierwszym z nich Maria Cybulska opisała rodzaje tkanin znalezionych w kryptach, technikę ich tkania, ich pochodzenie (skąd je sprowadzono) oraz określiła czas ich powstania (od XVI do XVIII wieku).

³ Muzeum w Chełmie posiada takich szkaplerzy kilkanaście. Zob. *Pochówki biskupów i duchownych unickich w...*, op. cit., s. 10; N. Jędruszcak, *Szkaplerze z symbolami Męki Pańskiej pozyskane podczas badań archeologicznych bazyliki pw. Narodzenia NMP w Chełmie*, „Rocznik Chełmski” 2018, t. 22, s. 399–410.

Z kolei w aneksie drugim Lucjan Gazda przedstawił wyniki badań 14 zabytków metalowych. Stwierdzono jednoznacznie, że większość z tych zabytków wykonano z miedzi, stopów miedzi, mosiądzu oraz brązu. Odnosnie pierścienia biskupa P. Skarbka-Ważyńskiego badania wykazały, że wykonano go z kilku rodzajów stopów złota ze srebrem i miedzią, natomiast oczko w pierścieniu – z sardonyksu z intaglio (reliefem) herbu biskupa⁴.

Całość opracowania, wydane w formie A4 i w nakładzie 600 egzemplarzy, została napisana językiem zrozumiałym dla każdego. Wzbogacona została obszernym materiałem ilustracyjnym w postaci fotografii, fotokopii, planów, tabel i rysunków, które pozwalają czytelnikowi na uzmysłowienie bogactwa życia religijnego przodków w Chełmie i na ziemi chełmskiej. Bogata bibliografia umożliwi każdemu czytelnikowi na głębsze zaznajomienie z tematyką opisaną w publikacji. Wydawnictwo reprezentuje wysoki poziom edytorski. Należy dodać, że bezpłatna wersja pdf publikacji jest do pobrania na stronie internetowej Muzeum Ziemi Chełmskiej w Chełmie pod adresem: http://mzch.pl/?pL_pochowki-biskupow-i-duchownych-unickich-w-kryptach-bazyliki-pw-nnmp-w-chelmie-wyniki-badan-2017%E2%80%93ii-etap-projektu,1215.

Jako historyk i regionalista z ogromną ciekawością zapoznałem się z niniejszą publikacją i muszę stwierdzić, że stanowi ona dobry przykład propagowania części dziejów regionalnych, jakim było życie religijne unitów chełmskich na przestrzeni przeszło dwóch wieków (1596–1810). Uważam, że powinna ona znaleźć się nie tylko w bibliotekach publicznych, szkolnych, ale także u tych czytelników, którzy interesują się dziejami regionu chełmskiego.

PAWEŁ KIERNIKOWSKI

⁴ Rodzina Skarbek-Ważyńskich pieczętowała się herbem Abdank. Zob. np. https://www.flaggenlexicon.de/flagi/herby/abdank_flaga_herb_szlachta_m.htm [dostęp: 29.06.2023].